

УДК 339.166

**ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ
РИЗИКІВ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ****PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE MAIN
RISKS OF THE INFORMATION SPACE****Кадобний Т. Б.,**

кандидат філософських наук, доцент кафедри педагогіки вищої школи та суспільних дисциплін, Тернопільський Національний Медичний Університет ім. І. Я. Горбачевського (Тернопіль, Україна), e-mail: kravchuklv@tdmu.edu.ua

Kadobnyi T. B.,

Candidate of Philosophy, Associate Professor, Department of Pedagogy of Higher School and Social Sciences, Ternopil National Medical University I. Ya. Gorbachevsky (Ternopil, Ukraine), e-mail: kravchuklv@tdmu.edu.ua

На основі в'ясування сутнісних характеристик інформаційного простору через концепти інформаційної реальності, інформаційної дійсності та інформаційної можливості розкриваються основні ризики інформаційного суспільства: маніпулювання інформаційним масивом з метою дезінформації населення, утвердження інфократії, зловживання можливостями віртуального середовища, породження проблеми інформаційної екології через порушення балансу інформаційно-енергетичного обміну в системі «індивід – суспільство – природа».

Ключові слова: інформаційне суспільство, інформаційний простір, інформаційна культура, інформаційна реальність, інформація та дезінформація, істина та хиба в інформації, інфократія, інформаційно-енергетичний обмін, інформаційна екологія, віртуальна реальність, інформаційна війна, інформаційний мир.

On the basis of the clarification of the essential characteristics of the information space through the concepts of information reality, information validity and information capabilities, the main risks of the information society are disclosed: manipulation of the information array for the purpose of disinformation of the population, the establishment of information redundancy, abuse of the virtual environment, generation of the problem of information ecology due to a violation of the balance of information and energy exchange in the system of «individual – society – nature».

Keywords: information society, information space, information culture, information reality, information and disinformation, truth and misconception in information, infocracy, information and energy exchange, information ecology, virtual reality, information war, information world.

Актуальність проблематики. Фундаментальна сутнісна характеристика сучасного постіндустріального суспільства в її філософському трактуванні – це актуалізація третьої субстанційної основи світобуття – інформації поряд з енергією, як субстанційною основою індустріального світу, та речовиною, як субстанційним підґрунтям доіндустріальних суспільних утворень. Домінування інформації в усіх сферах суспільного життя, перетворення її в найефективніший і найбільш використовуваний продукт в усіх галузях суспільного виробництва не лише дає підстави, а й зобов'язує констатувати факт переростання постіндустріального суспільства у свою нову, інформаційну стадію, в результаті чого формується інформаційне суспільство із власним інформаційним простором.

Вже в роботах перших дослідників постіндустріального суспільства (Д. Белла, В. Тоффлера, З. Бжезинського та інших) міститься застереження щодо двох протилежних тенденцій у перспективах розвитку та впливу інформатизації на

функціонування соціуму. Оптимістична тенденція полягає у створенні принципово нових умов праці, побуту, розвитку духовно-культурної сфери та в забезпеченні коеволюційної взаємодії суспільства і природи, а негативна – у маніпулюванні свідомістю людини за допомогою розгортання інформаційних технологій у сферах соціально-культурної та політичної комунікацій, перетворення інформації у засіб масового політичного впливу на членів суспільства та використання її в інтересах владних структур за допомогою як дозованого і контрольованого застосування, так і спотвореного поширення у формі дезінформації [6, с. 248–249].

Виклад основного матеріалу. Загальновідома теза «Хто володіє інформацією, той володіє світом» сприймається універсальним світоглядно-філософським постулатом, бо отримала підтвердження реаліями сучасного соціуму. Інформація стала найдорожчим товаром світового ринку, а її суб'єкти-власники – наймогутнішими і найвпливовішими людьми світу. Інформаційний продукт в однаковій мірі домінує в ринковому обміні товарів і послуг усіх галузей і сфер. Він впливає на біржові курси валют, і відіграє вирішальну роль у конкурентній боротьбі суб'єктів виробничих, торговельних і фінансових відносин, і виступає важливим фактором політики ціноутворення, і є потужним засобом отримання, застосування й утримання політичної влади.

Однак топосом формування інформаційного продукту була і залишається духовна сфера суспільства з її невиробничими структурами та науково-освітніми, соціально-культурними і суспільно-політичними інституціями. Своє прикінцеве застосування він знаходить у царині матеріального виробництва, обміну та споживання і державної влади, де первинно зароджується потреба інформаційного забезпечення інтересів політичних сил і державних структур, міждержавних об'єднань. Виробництво інформаційного продукту здійснюється поза межами економічного і політичного секторів суспільства, але контролюється економічними та політичними засобами.

Стратегічним структурним елементом невиробничої сфери, де продукується весь масив інформації, виступає наука, теоретичними та методологічними засобами якої визначається зміст, встановлюється формат і розробляється методологія застосування інформаційного продукту. Його замовники – суб'єкти політичної влади та фінансово-економічні інституції. Вони стають спаринг-партнерами у здійсненні інформаційної політики в локальному, регіональному, національному та глобальному масштабах. Інформаційна війна розгортається не між політичними та бізнесовими інституціями, а між їх об'єднаннями. Інформація стає об'єднуючим фактором бізнесу і політики: бізнес оплачує виробництво інформації, а політика забезпечує її застосування у їх спільних інтересах, насамперед, захисті таких інтересів у протистоянні з іншими бізнесово-політичними силами.

З'являються симптоми глобального ризику інформаційного суспільства – інфократії, як влади інформації, її тотального впливу на складові інформатизованого суспільства, що стає серйозною проблемою через використання інформаційних ресурсів для посилення авторитарних тенденцій аж до встановлення диктатури, бо всебічна та різномірна інформатизація суспільства створює умови для тотального контролю за суспільними процесами та діяльністю суб'єктів суспільних відносин у матеріальній і духовній сферах [5, с. 263].

Змогу узурпування інформації отримує владна еліта, яка методом «інформаційних ножниць», що полягає, з однієї сторони, у приховуванні від суспільства об'єктивної інформації і, з іншої сторони, у цільовій фальсифікації об'єктивних даних і широкому їх оприлюдненні у форматі дезінформації, трансформується в інфократичну еліту. Внаслідок формування і зміцнення інфократії мінімізуються і навіть нівелюються роль і вплив публічних політиків і максималізуються роль і вплив суб'єктів виконавчої влади, тобто управлінської бюрократії, яка контролює виробництво і використання інформаційного продукту.

Позитиви і негативи, здобутки і ризики виникають, формуються та реалізуються в інформаційному просторі суспільства [3, с. 240]. Незважаючи на неоднорідність цивілізаційного поступу окремих держав і регіонів сучасного світу, для них є спільними закономірності виробництва та споживання інформації, хоч вони відрізняються специфікою результатів і наслідків застосування інформаційного продукту в рамках інформаційного простору даного соціуму. Відповідно до того, як простір є формою буття матерії, інформаційний простір виступає формою буття інформації, тобто середовищем, в якому інформація стає інформаційною реальністю, або інакше – тільки після опредметнення інформаційним простором інформація набуває реальності, яка включає в себе категорії дійсного та можливого.

Проекція опозиції «дійсне – можливе» на інформаційний простір висвітлює основний ризик інформаційної реальності, пов'язаний з опозицією «істина – хиба» або «інформація – дезінформація». Тобто йдеться про фундаментальну якість інформаційного продукту – його істинність, як відповідність (адекватність) наявному стану об'єкта інформації. Саме тут проростає корінь основної проблеми інформаційної реальності – проблеми об'єктивної інформації як істини та проблеми дезінформації як хиби.

Проблема «істина – хиба» у контексті інформаційного обміну між суб'єктами комунікації в інформаційній дійсності ускладнюється тим, що інформаційна дійсність має цілеспрямовано визначене суб'єктом інформації змістове навантаження, що транслюється на об'єкт інформації з конкретною метою впливу на нього. Працює механізм взаємодії дійсного і можливого в інформаційній реальності: інформаційна дійсність

повповнюється тим варіантом інформаційної можливості, який у найбільшій мірі відповідає меті, визначеній суб'єктом інформації. Така відповідність встановлюється безвідносно до фундаментального параметру інформації «істина – хиба», а лише в контексті досягненні мети за опозицією «сприяє – не сприяє».

Тому інформаційна дійсність перебуває в опредметненому статусі до тієї межі, до якої вона відповідає інтересам і меті суб'єкта інформації. За цією межею вона втрачає власну предметність і поступається новій інформаційній дійсності, що перебувала у форматі інформаційної можливості, але максимально наближено відповідала вимогам інформування та забезпечувала умови досягнення мети, визначеної власником інформації [3, с. 241]. У підсумку, інформаційна дійсність поступається вигідній суб'єкту інформаційної діяльності інформаційній можливості. Причому в такій «інформаційній естафеті» проблема «істина – хиба» інформаційного продукту залишається другорядною і стає актуальною лише в тому випадку, коли сприяє досягненню мети інформаційного процесу. Тобто важливе значення має не сам зміст інформаційної дійсності, а методологія його тлумачення, або не сам інформаційний факт, а техніка його оприлюднення. В загальному, зона ризику в інформаційному просторі виникає у площині перетину інформаційної дійсності та інформаційної можливості на лінії опозиції «істина – хиба».

В соціально-економічній сфері порушується баланс інформаційно-енергетичного обміну між соціумом і природою: соціум ігнорує інформаційну дійсність природи, тобто фактичний стан природного довкілля і не реагує на інформаційну можливість довкілля, зокрема загрозу виснаження природних ресурсів, глобальне потепління тощо. Отже, загальна екологічна проблема має підтекст інформаційної екології: своє функціонування соціум зобов'язаний узгоджувати з інформаційною дійсністю природи, бо тільки таке узгодження забезпечує баланс системи «людина – природа».

В соціокультурній сфері людина виступає особистістю, котра здійснює інформаційно-енергетичний обмін нематеріальним продуктом у процесі духовного виробництва (пізнання і творчості). Тут йдеться про безпосередній інформаційно-енергетичний обмін: інформація перестає бути посередником в обміні квантами енергії у системі «соціум – людина – природа», а несе інформацію про себе саму в процесі обміну інформації на інформацію, в обміні себе самої на собі подібних [1, с. 30–34].

Таким чином, інформація стала самостійною цінністю на ринку інформаційного обміну, де, як і на кожному ринку, виникають проблеми принципового характеру. Першою з них виступає проблема порушення балансу між конструктивною і деструктивною інформацією: в сучасному інформаційному просторі на одиницю конструктивної інформації припадає кілька одиниць інформації деструктивної, на квант

правдивої інформації припадає кілька квантів дезінформації, тобто негатив тотально домінує над позитивом. Можна з упевненістю стверджувати, що в інформаційній екології – першовитоки загальної духовної екології, бо духовний, насамперед інформаційний простір (ядро духовного) забруднюється енергетикою негативної інформації та наслідками діяльності споживачів інформаційно-енергетичного негативу [1, с. 36–38]. На черзі – вирішення проблеми «інформаційної санітарії» для прибирання «інформаційного сміття» з інформаційного простору суспільства.

Інформатизація суспільства полягає у розширеному та всеосяжному застосуванні електронних засобів масової інформації, що оформилось у «всесвітню павутину» мережі Інтернет. Це стає підґрунтям формування віртуальної реальності, яка не пов'язана ні з дійсністю, ні з можливістю, а має свою, іншу реальність буття, що набуває форми і змісту ілюзорного буття. Споживач інформації в режимі віртуальної реальності одержує ілюзію свободи вибору в інформаційному потоці, ілюзію формування висновків, прийняття рішень і структурування програми дій. Така ілюзорність обумовлюється прихованим походженням віртуальної реальності, бо вона формується засобами запрограмованої інформації, що здійснюється заангажованим агентом – учасником інформаційного процесу, який виконує замовлення власника інформаційного продукту. Ризик у тому, що ілюзія свободи в інформаційній грі за віртуальним сценарієм виступає передумовою ілюзії істинності віртуальної інформації.

Однак віртуальна реальність, як простір ілюзорного буття, позбавлена ознак дійсного чи можливого, і тому не може дати ні дійсної, ні можливої істини, а лише ілюзію істинності. Притому ілюзію настільки досконалу, що це формує «ілюзію відсутності ілюзії», небезпечну формуванням і стійким поширенням та посиленням впливом ілюзорної віртуальної реальності на індивідів-користувачів, в результаті чого формується їх кіберзалежність. Об'єкти віртуальної реальності перебувають лише у віртуальному інформаційному просторі. Віртуальна герменевтика, як тлумачення віртуальних об'єктів, більше спрямована на забезпечення їх сприйняття як дійсних або можливих, а не на розкриття їх сутності, що тільки підтвердило б ілюзорність таких об'єктів.

Радикальні ризики віртуальної реальності: конструювання об'єктів або процесів, застосування яких у реальному світі може бути небезпечним, а також здійснення з об'єктами реального світу таких перетворень, які виходять за рамки можливостей цих об'єктів і тому стають загрозливими. Найнебезпечнішим ризиком для людини є втрата користувачем віртуальної інформації відчуття відмінностей між реальним і віртуальним, що виникає внаслідок довготривалого перебування такого споживача у віртуальному інформаційному просторі [2, с. 68–70]. В останньому вбачаються елементи не стільки світоглядно-

філософської, скільки психоаналітичної, навіть психотерапевтичної проблеми, бо людський мозок, переробляючи інформаційний продукт, виходить з режиму нормального функціонування при перенасиченні віртуальною інформацією як «інформаційним сурогатом», який не має нічого спільного з об'єктом інформації, окрім назви, а тому і впливає на процес споживання інформаційного продукту як «духовний ГМО» зі шкідливими наслідками.

Якісною характеристикою інформаційного простору і показником змістового наповнення інформаційної реальності інформаційна культура суспільства. Теоретична основа інформаційної культури – знання суб'єктів – користувачів інформаційної продукції про інформаційний простір як середовище, де відбувається виробництво, обмін та споживання різних видів і форм інформації; розуміння ними законів, правил і особливостей функціонування інформаційного простору й уміння орієнтуватися в інформаційних потоках.

Метою інформаційного навчання було і залишається набуття людиною інформаційної грамотності як оволодіння принципами, методами, прийомами ефективного, безпечного й усвідомленого користування інформацією. Основна ознака інформаційної грамотності – свідоме застосування інформаційного продукту з першочерговим урахуванням його визначальних якісних ознак. Інформаційна грамотність – це здатність споживача інформації відрізнити істинний інформаційний продукт від хибного, тобто від дезінформації різних форм і видів.

Деструктивна інформація завжди поширюється у прихованих формах з фальшивим технологічним супроводом, який забезпечує їй штучне і на перший погляд позитивне прикриття. За допомогою такого механізму не лише приховуються, а й навіть пропагуються негативи об'єкта дезінформації як перспективні та корисні. Ризик застосування хибної інформації як істинної перебуває в оберненій пропорційній залежності від рівня інформаційної грамотності суб'єкта інформаційно-комунікаційної діяльності: чим вища інформаційна грамотність суб'єкта, тим нижчими є можливості щодо його дезінформації, а низька інформаційна грамотність не може забезпечити її носія від дезінформації і стає каналом інформаційного обману, в суті якого – поширення хибної інформації як інформаційної істини [5, с. 263–264]. Таким чином, підвищення інформаційної культури суспільства виступає важливим і навіть вирішальним фактором мінімізації ризиків, які несуть суспільству негативні аспекти широкого застосування інформаційно-комунікаційних технологій у життєдіяльності соціуму.

Інформація не може трактуватися однозначно: поширена з конструктивною метою (для інформаційного забезпечення конструктивних завдань), вона стає знаряддям прогресивного характеру і змісту, а використана з деструктивним намірами (для маніпулювання, спотворення, дискредитації

тощо) – перетворюється в інформаційну зброю для реалізації антигуманних цілей через інформаційне протистояння, котре у період загострення набуває форми інформаційної війни.

Складається картина тотального інформаційного протистояння, що здійснюється не лише в межах інформаційних систем, а й поширюється на масову свідомість величезних груп населення. Формується глобальна потреба припинення інформаційної руйнації системи міжнародних відносин і міжособистісних взаємин. Тим більше, кінцевим підсумком інформаційного протистояння виступає тотальне порушення прав людини і свобод громадянина, а з удосконаленням засобів інформаційного знищення супротивника (суб'єкта протилежних інтересів) звужуються можливості відновлення згаданих прав та свобод і досягнення інформаційної злагоди та інформаційного миру [4, с. 124–125].

Висновок. Важливим конструктивним елементом сучасної цивілізації виступає інформаційний простір, наділений певною інформаційною реальністю. Основна складова інформаційної реальності – інформаційна дійсність, оновлення якої відбувається через реалізацію одного з варіантів інформаційної можливості. Інформаційні ризики з'являються при реалізації інформаційних можливостей з відповідною стратегічною чи тактичною метою. Тобто ризики несуть не самі інформаційні факти, не їх зміст, а методологія їх оприлюднення і застосування. Таку методологію визначає мета суб'єкта інформації.

Людина як суб'єкт (виробник і споживач) і об'єкт (ціль застосування) інформації стає джерелом і жертвою ризиків інформаційної екології як наслідку інформаційного забруднення соціокультурної сфери. Комплекс таких ризиків формується на інформаційному ринку. До них належать загроза домінування негативної інформації над позитивною та деструктивної – над конструктивною, руйнівний вплив віртуальної реальності на інформаційний простір, застосування інформації як особливої зброї в досягненні локальних і глобальних цілей, що веде до загострення інформаційного протистояння. Наявність глобальних інформаційних протистоянь несе загрозу їх переростання у масштабні конфлікти політичного, економічного і навіть воєнного характеру. Альтернативою такій загрозі є забезпечення конструктивної взаємодії (інформаційного миру) в інформаційному просторі сучасного суспільства.

Список використаних джерел

1. Багнюк, АЛ., 2008. 'Соціальний капітал і квантифікація суспільних процесів: тлумачення і функції', *Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць*, Гол. ред. В. В. Лях, К., Вип. 71, 252 с.
2. 'Енциклопедія постмодернізму', 2003, За ред. Ч. Вінквіста і В. Тейлора, Пер. з англ. В. Шовкун; Наук. ред. пер. О. Шевченко, К.: *Основи*, 503 с.
3. 'Політологічний енциклопедичний словник', 2004, Упор. В. П. Горбатенко. за ред. Ю. С. Шемчухенка та ін., К.: *Генега*, 736 с.

4. Смольц, СП., 2011. 'Дослідження феномена інформаційного миру в контексті інформаційного протистояння у філософській традиції', *Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць*, Гол. ред. В. В. Лях, К., Вип. 107, 240 с.

5. 'Філософія політики. Короткий енциклопедичний словник', 2002, Авт.–упор. Андрущенко В. П. та ін., К.: *Знання України*, 670 с.

6. 'Філософський енциклопедичний словник', 2002, Гол. ред. колегії В. І. Шинкарук. Наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук, К.: *Абрис*, 742 с.

References

1. Bagnjuk, AL., 2008. 'Social'nyj kapital i kvantyfikacija suspil'nyh procesiv: tлумачennja i funkcii' (Social capital and quantization of social processes: interpretation and functions)', *Mul'tyversum. Filosofov's'kyj al'manah: Zb. nauk. prac'*, Gol. red. V. V. Ljah, K., Vyp. 71, 252 s.

2. 'Encyklopedija postmodernizmu (Encyclopedia of postmodernism)', 2003, Za red. Ch. Vinkvista i V. Tejlora, Per. z angl. V. Shovkun; Nauk. red. per. O. Shevchenko, K.: *Osnovy*, 503 s.

3. 'Politologichnyj encyklopedychnyj slovnyk (Political Encyclopedic Dictionary)', 2004, Upor. V. P. Gorbatenko. za red. Ju. S. Shemchushenka ta in., K.: *Geneza*, 736 s.

4. Smol'c, SP., 2011. 'Doslidzhennja fenomena informacijnogo myru v konteksti informacijnogo protyborstva u filosofov's'kij tradyicii' (Investigation of the phenomenon of information peace in the context of information confrontation in the philosophical tradition)', *Mul'tyversum. Filosofov's'kyj al'manah: Zb. nauk. prac'*, Gol. red. V. V. Ljah, K., Vyp. 107, 240 s.

5. 'Filosofija polityky. Korotkyj encyklopedychnyj slovnyk (Philosophy of politics. Brief encyclopaedic dictionary)', 2002, Avt.–upor. Andrushhenko V. P. ta in., K.: *Znannja Ukrai'ny*, 670 s.

6. 'Filosofov's'kyj encyklopedychnyj slovnyk (Philosophical Encyclopedia Dictionary)', 2002, Gol. red. kolegii' V. I. Shynkaruk. Nauk. red. L. V. Ozadovs'ka, N. P. Polishhuk, K.: *Abrys*, 742 s.

* * *